

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2014 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2014

1

Vilnius 2015

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2014

1

Vilnius 2015

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

VYTAS JANKAUSKAS

KELIOS PASTABOS DĖL KUNIGAİKŠČIŲ SLUOKSNIO LIETUVOJE XIII–XIV A. NAUJAUSIŲ TYRIMŲ DUOMENIMIS¹

Įvadas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai per pastaruosius kelis dešimtmečius smarkiai pasistūmėjo į priekį, tačiau kunigaikščių sluoksnio tyrimai nėra taip toli pažengę. Pastaruoju metu Lietuvos historiografijoje galima išskirti tik Alvydo Nikžentaičio straipsnį, kuriame bandoma identifikuoti atskiras gentis, kur šis sluoksnis buvo susiformavęs. Ne mažiau svarbu, kad bandydamas identifikuoti baltų (ir dalies estų) genčių visuomenės struktūras bei lokalizuoti jų paplitimą, A. Nikžentaitis turėjo pamėginti apibrėžti, kaip ir kokiais kriterijais remiantis galima nustatyti, ar egzistavo kunigaikščių sluoksnis. Dėmesys koncentruotas į du aspektus – valdžios struktūras (pilis, kariauna) ir valdžios paveldimumą tarp giminės narių. Būtent šių dviejų valdžios aspektų sąveika nurodė, jog visuomenėje galėjo funkcionuoti kunigaikščių valdžia, o tai padėjo identifikuoti skirtingą valdžios sandarą atskirose gentyse. Nepaisant to, galima konstatuoti, jog giliau kunigaikščių valdžios apimtis nebuvo nagrinėta, o jų valdžios pobūdis Lietuvoje ir Žemaitijoje – nekvestionuotas².

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Politinė tauta LDK XV–XVI a.: kunigaikščių sluoksnio integravimo prielaidų tyrimas“ (Nr. VAT-55/2012).

² A. Nikžentaitis, *Žemaičių kunigaikščiai, Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius, 1993, p. 77–82; A. Nikžentaitis, *Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse, Lietuva ir jos kaimynai: Nuo normanų iki Napoleono. Prof. B. Dundulio atminimui*, red. kolegija I. Valikonytė (pirmininkė) ir kiti, Vilnius, 2000, p. 76–77.

Kiek kitaip ši problema vertinama Eugenijaus Saviščevo tyrimų kontekste – kadangi kilo klausimas, ar kunigaikščių sluoksnius apskritai funkcionavo Žemaitijoje. Bandydamas atsakyti į šį klausimą, E. Saviščevas nurodo, jog iš gentinės aristokratijos iškildavo pavieniai asmenys, kurie savo rankose galėjo sukoncentruoti valdžią bei kurį laiką ją išlaikyti. Klausimas, kokia apimtimi buvo įtvirtinę savo valdžią asmenys, XIII a. šaltiniuose įvardijami kunigaikščiais, liko neatsakytas, tačiau linkstama prie teiginio, jog Žemaitijos kunigaikščiai – renkami karo vadai, kuriems buvo itin svarbūs giminystės ryšiai su gretimų žemių aristokratija³. Sudėtinga ir mažai pažini vidinė visuomenės sąranga bei nedidelis šaltinių kiekis neleidžia daryti plačių išvadų apie šioje erdvėje vykčius procesus visuomenės hierarchizacijos srityje, o polemika ne visada atrodo vaisinga⁴. Turėdami omenyje tai, jog XIV a. Žemaitijoje veikusį kunigaikštį Margirį galima laikyti Gedimino broliu (nors šaltiniai jokių genealoginių ryšių nenurodo)⁵, atsiduriame tam tikrame akli-gatvyje. Net ir Birutės giminės tyrimai užstrigo: klausimas, ar ši giminė buvo kunigaikš-tiškos kilmės, vis dar lieka neatsakytas⁶.

Paskutiniu metu prie šio klausimo sprendimo prisidėjo ir Rimvydas Petrauskas, tiesa, suradęs kitą prieigos būdą. Analizuodamas XIV–XV a. sandūros duomenis, jis teigė, jog kunigaikščių sluoksnius šiuo metu funkcionavo tik dėl giminystės (svaininių) ryšių su valdančiąja dinastija. Remdamasis gana neblogai nušviestais Vytauto ir Alšėniškių santykiais bei jų giminystės ryšiais, R. Petrauskas suformulavo hipotezę, jog tokie ryšiai tikėtini ir tarp kitų LDK visuomenėje išlikusių kunigaikštiškų giminių⁷. Visgi tam tikri giminystės ryšiai tarp Gediminaičių (šalutinių šakų) ir Giedraičių atrandami⁸, tačiau nėra jokių žinių apie Svyrių kunigaikščius. Leidžiant suabejoti šia tikimybe, būtina nurodyti, jog tuo pat metu kai kurios giminės taip pat buvo užmezgę atitinkamus panašius ryšius su Vytautu ar kitais dinastijos atstovais, tačiau kunigaikščio titulo taip ir nenaudojo: Manvydas, nors ir būdamas vienu artimiausių Vytauto aplinkos žmonių, niekada nenaudojo kunigaikščio titulo⁹, to nepastebime ir Vaidilos atveju, nepaisant dar glaudesnio genealoginio ryšio, ka-

³ E. Saviščevas, *Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: Regioninės (provincinės) savivaldos spindesys ir skurdas, Lietuvos istorijos studijos*, nr. 23, Vilnius, 2009, p. 67–68.

⁴ V. Vaivada, *Dėl Žemaitijos visuomenės transformacijų XIII amžiuje, Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 22: *1260 m. Durbės mūšio šaltiniai ir istoriniai tyrimai*, Klaipėda, 2011, p. 58–67.

⁵ Polemika: A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1988, p. 9–11; S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001, p. 256.

⁶ S. C. Rowell, *Gediminaičių dinastinė politika Žemaitijoje 1350–1430, Žemaičių praeitis*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 127–129.

⁷ Plg.: R. Petrauskas, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu, Lietuvos valstybės susidarymas europiniame kontekste*, sud. R. Petrauskas, Vilnius, 2008, p. 180.

⁸ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedymowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 77, 80–81.

⁹ J. Ochmański, *Moniwid i jegoród, Lituanio-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. 9, 2003, s. 24–25.

dangi šis buvo vedęs Jogailos seserį¹⁰. Darosi akivaizdu, jog priklausymas kunigaikščių sluoksniui nebuvo nulemtas vien tik giminystės ryšių su valdančiąja dinastija. Procesai, nulėmę kunigaikščių titulo išlaikymą ir disponavimą juo, turėjo būti gerokai sudėtingesni. Šio straipsnio tikslas – pabandyti atsakyti į klausimą, kaip formavosi kunigaikščių valdžia Lietuvoje ir kokia apimtimi ji veikė, išskiriant pagrindines tyrimų problemas.

Gentinė aristokratija iki Mindaugo

Archeologinių tyrimų duomenimis, Lietuvoje sudėtinga išskirti kapus, kuriuos galima laikyti gentinės aristokratijos palaidojimais. „Taurapilio kunigaikščio“ kapas yra išimtis, jo radiniai neleidžia abejoti, kad tai išskirtinę padėtį visuomenėje užėmusio asmens palaidojimas¹¹. Tokių vėlyvojo geležies amžiaus palaidojimų nėra aptikta, todėl tenka rinktis vieną iš kelių galimų atsakymų: arba gentinės aristokratijos palaidojimai nėra aptikti, netyrinėti, arba skyrėsi jų laidosenos būdas¹². Bandant atsakyti į šiuos klausimus aiškėja, kad archeologiniai duomenys istoriografijai tegali labai ribotai padėti spręsti valdžios struktūrų klausimus. Žinant, su kokiomis problemomis susiduria archeologai, interpretuodami medžiagą, sprendžiant šiuos klausimus tenka grįžti prie rašytinių šaltinių.

Vargu ar pakanka Vulfstano pasakojimo¹³ ar šv. Brunono–Bonifacijaus kankinystės ciklo šaltinių¹⁴ bandant apibūdinti valdžios struktūras. To priežastis – ne tik paties šaltinio informacija, bet ir polemika, mėginant lokalizuoti tiek Vulfstano aprašomus aisčius, tiek ir Netimero „kunigaikštystę“. Nepaisant to, galima išskirti kelis svarbius pasakojimų elementus: tenka konstatuoti, kad dar X a. baltų kraštuose prasidėjusi socialinė diferenciacija leidžia įžvelgti kunigaikščių valdžios klostymosi procesą, aiškiai išskiriant, jog šio sluoksniu atstovai jau gyvena atsiskyre nuo bendruomenės ir reziduodami pilyse¹⁵. Netimero atvejis taip pat įdomus, tačiau norint jį plačiau nagrinėti, tenka pripažinti, jog šaltinių patikimumas yra ribotas, siekiant pažinti patį valdžios pobūdį. Klausimas, kaip tuo metu funkcionavo giminė, tebėra atviras. Laikantis šaltinio raidės ir bandant šiuose

¹⁰ E. R i m š a, Kas antspaudavo Dovydiškių sutartį, *Istorijos akiračiai: skiriama profesoriaus, habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. komisija E. Rimša (pirmininkas), Vilnius, 2004, p. 82.

¹¹ A. T a u t a v i č i u s, Taurapilio „kunigaikščio“ kapas, *Lietuvos archeologija*, t. 2, Vilnius, 1981, p. 18–43.

¹² Plg.: L. V. K u r i l a, *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis). Daktaro disertacija*, Vilnius, 2009, p. 122–133.

¹³ Vulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją (apie 890–893), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996, p. 168–169.

¹⁴ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, parengė I. Leonavičiūtė, Vilnius, 2006.

¹⁵ Vulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją (apie 890–893), p. 168–169.

pasakojimuose išvelgti realių struktūrų aprašymus, galima teigti, jog Netimeras, būdamas giminės senjoras, vis dar buvo priklausomas nuo bendruomenės, tačiau galėjo daryti jai įtaką. Tuo tarpu giminės viduje buvo tvarkomasi patriarchališkai: senjoras sprendė pagrindinius klausimus, pradedant „politinės linijos“ (t. y. sprendimas priimti krikštą), baigiant valdžios struktūrų pasiskirstumu ir jos perdavimu. Netimero broliai jau buvo tapę jo valdžios atrama – vienam buvo pavestos atskiros valdos, kitas gyveno šalia jo. Esant nepaklusnumo atvejams, buvo galimas susidorojimas su artimiausiais giminaičiais. Netimero siekis perduoti valdžią savo sūnui, eliminuojant brolius, tik dar kartą parodo, jog jau XI a. pradžioje valdžia buvo sukoncentruota vienos giminės rankose.

Klausimai, susiję su Netimero „kunigaikštystės“ lokalizacija, formuluoja atskirą problemą: ši struktūra gali būti lokalizuojama tiek Jotvoje¹⁶, tiek Rytų Lietuvoje¹⁷, tiek Vakarų Lietuvoje¹⁸. Ne visi iš šių lokalizacijos bandymų yra vienodai reikšmingi: jotvingių visuomenėje ir XIII a. sunku išvelgti tokią valdžios koncentraciją, kokia buvo Netimero giminėje, o lokalizuoti įvykius remiantis vienu hidronimu, nors panašių pavadinimų galima surasti ir daugiau, apskritai yra per drąsu. Todėl mažiausiai abejonių bandant lokalizuoti Netimero valdas kelia Edvardo Gudavičiaus teiginiai. Tvirtinimas, kad Brunono misija pasiekė Lietuvą, atrodo, nekelia didesnių abejonių. Tačiau jų atsiranda kiek kitu lygiu: E. Gudavičiaus teiginys, kad Jaroslavo žygis į Lietuvą pristabdė šios struktūros raidą¹⁹, o tuo pačiu sustabdė ir vidinę Lietuvos konsolidaciją, taip pat kiek abejotinas. Jeigu Jaroslavas žygiavo į Lietuvą siekdamas priversti ją mokėti duoklę (kas atrodo labiausiai įtikima, nes lietuviai nurodomi kaip mokantys duoklę Rusios kunigaikščiams *Būtųjų laikų pasakojime*)²⁰, tada kyla klausimas, ar Kijevo kunigaikštis galėjo kelti sau tikslą smarkiai keisti valdžios struktūras Lietuvoje? Priešingai, būtent remiantis gentine aristokratija, Rusios kunigaikščiams buvo gerokai paprasčiau išreiklauti uždėtą duoklę²¹. Priešingai, jeigu tai buvo politinė akcija, susijusi su vidaus kovomis Lenkijoje, tada gentinės aristokratijos sunaikinimas buvo pateisinamas. Visgi prieš-

¹⁶ G. Białyński, Šv. Brunono mirties vieta, *Lietuvos istorijos metraštis. 1997*, Vilnius, 1998, p. 5–20.

¹⁷ E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 283–308.

¹⁸ L. Palmaitis, *Įmintos tūkstantmečio mįslės: Šventasis Brunonas Bonifacas, senovės baltai ir Lietuvos pasienis*, Kaunas, 2009.

¹⁹ E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais...*, p. 74–77; E. Gudavičius, Šventojo Brunono mikrohagiografijos klausimas, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 23, Vilnius, 2009, p. 26.

²⁰ *Повесть временных лет*, подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева, Санкт Петербург, 1996, с. 10.

²¹ XIII a. pradžioje Dauguvos pakrantėse kaip tik kūrėsi kunigaikštystės, kurios buvo glaudžiai susietos su Polocku (Kuoknesė, Jersika): H. Łowmiański, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań, 1983, s. 304.

taringa informacija, susijusi su Jaroslavo žygiais į Lietuvą, leidžia teigti, jog gentinė aristokratija nebuvo sunaikinta, todėl Jaroslavui teko rengti dar vieną žygį²². Lygiai taip pat lietuvių organizaciją galima matyti ir Polocko vidaus kovų kontekste XII a.²³: pagalbos suteikimas galėjo būti paremtas tik gana gerai hierarchizuotų struktūrų. Todėl didelių abejonių nekelia, kad Jaroslavo žygių ir Polocko hegemonijos laikotarpiu Lietuvoje išliko lemiamas gentinės aristokratijos vaidmuo priimant sprendimus bendruomenėse ir jas organizuojant.

Visgi daugybė klausimų, susijusių su gentinės aristokratijos dominavimu, taip pat neleidžia vienareikšmiškai išspręsti problemos, susijusios su kunigaikštiškos valdžios apimtimi: kaip sklandžiai vyko valdžios perėmimas, kiek pastovios buvo kunigaikštystės, ar keičiantis kartoms valdžia apimdavo tokią pačią teritoriją? Visuomenės integracija ir dezintegracija turėjo vykti vienu metu: laikina valdžios konsolidacija nesunkiai galėjo būti sunaikinta dėl įvairių priežasčių (palikimo išskaidymas, kariaunos išsivaikščiojimas, negebėjimas įsitvirtinti valdžioje). Konfliktai giminės viduje kėlė grėsmę valdžios vientisumui: galima prisiminti ne tik konfliktus po Mindaugo ar Traidenio mirties, bet ir XIV a. realijas, kai tarp Gediminaičių norma buvo tapęs giminaičių vidaus konfliktas, o ne teisėto įpėdinio pripažinimas. Mažai tikėtina, kad šie procesai nebuvo būdingi mažiau vidinės konsolidacijos tradicijas išgyvenusioms visuomenėms. Todėl tenka konstatuoti, jog pirmiausia vidaus konsolidacijos stoka ir buvo prielaida, kad valstybės formavimosi procesas, nepaisant turimo potencialo, nebuvo vienakryptis ir pasibaigė tik XIII a. Tačiau tai – darbinė hipotezė, nes atsakyti į klausimą, kas veikė visuomenės pokyčius, kiek gentinės aristokratijos, o tuo pačiu ir kunigaikščių sluoksnio valdžia buvo pastovi, esamų šaltinių duomenimis vargu ar įmanoma.

Atskiras klausimas – kaip funkcionavo kunigaikščių sluoksnis šiuo laikotarpiu? Nešiimant atsakyti, ar tuo metu jau veikė valstybė (pats klausimas ir šaltinių duomenys yra išsemti, prasminga diskutuoti apie pačios sąvokos „valstybė“ turinį), galima pažvelgti į gentinės aristokratijos ryšius.

XIII a. pradžios šaltiniai daugiau nurodo pačios valdžios pobūdį, kad pirmiausia dominuoja militarinis aspektas. Tuo metu intensyvėjo žygiai į Livoniją ir Rusios žemes. Šaltiniai taip pat leidžia įžvelgti diplomatinę Lietuvos elito žingsnių užuomazgas (Livonijoje ir Rusioje), peraugančius į dinastinę diplomatiją (Daugeručio dukters ištekinimas už Jersikos kunigaikščio Vsevolodo)²⁴. Tokie žingsniai buvo galimi tik gentinei aristokratijai

²² *Повесть временных лет*, с. 67; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, Москва–Ленинград, 1950, с. 181.

²³ Л. В. Алексеев, *Полоцкая земля (очерки истории Северной Белоруссии) в IX–XIII вв.*, Москва, 1966, с. 267–282.

²⁴ E. Gudavičius, Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko, *Istorija*, nr. 24: *Iš lietuvių tautos istorijos*, Vilnius, 1984, p. 20.

tapus uždaru sluoksniu, kurios valdžia visuomenėje buvo nekvestionuojama. Žinoma, jog XIII a. pradžioje dešimtmečio bėgyje Livonijoje žuvo bent keli kunigaikščiai²⁵, tačiau tai nesutrukdė palaikyti panašaus intensyvumo karinių veiksmų, kas nurodo, jog kartų pokyčiai nesukėlė didelių problemų viduje. Valdžios perėmimas ir jaunosios kartos iškilimas buvo gana sklandus. 1219 m. sutartyje tarp vyresniųjų kunigaikščių linkstama matyti vieną (daugiausiai dvi) dominuojančią giminę, kurioje reiškiasi dar visiškai jauni asmenys²⁶. Net paviršutiniška šios sutarties analizė leidžia teigti, jog susidurta su plačiu giminaičių ratu: Vykinto giminystė su Dausprungu, Bulionių svaininiai ryšiai su Mindaugu, neaiškus laipsnis Deltuvos kunigaikščių giminystė. Ruškaičių sąrašas, kuriame išskirta kunigaikštienė, tik dar kartą parodo svainystės svarbą to meto visuomenėje. Galima konstatuoti, jog jau XIII a. pradžioje Lietuvos visuomenės elito tarpusavio komunikacijos prielaidas nulėmė susiklostęs uždaras gentinės aristokratijos ratas, įtvirtinęs savo valdžią ir susigiminiavęs tarpusavyje. Tai sudarė prielaidas vystyti karinę organizaciją ir tobulinti valdžios struktūras.

Mindaugo valdžios laikotarpis

Mindaugo iškilimą ir įsitvirtinimą Lietuvos aukščiausioje valdžioje iš dalies nulėmė jo padėtis. Dar 1219 m. jis buvo priskirtas vyresniųjų kunigaikščių grupei. Svarbiausi žingsniai, kuriuos jam reikėjo žengti, buvo savo valdžios įtvirtinimas giminaičių (taip pat ir platesnių Lietuvos visuomenės sluoksnių) atžvilgiu ir atramos susikūrimas (domeno išplėtimas), taip pat lokalinės valdžios (dvarų sistemos sukūrimas bei kitų kunigaikščių giminių – svaininių grupių – privertimas paklusti) pajungimas sau. Susidariusi situacija buvo nauja, todėl visuomenė ir jos elito vidaus santykiai turėjo keistis. Kaip vyko šie pokyčiai, galima bandyti atsakyti hipotetiškai. Dar sudėtingiau apibrėžti, kokie pokyčiai buvo įvykę. Negausūs šaltiniai geriausiu atveju gali nurodyti, kokia situacija buvo Mindaugo Lietuvoje.

Valdovo santykiai su jam pavaldžiais (ar tais, kuriems buvo siekiama primesti savąją valdžią) asmenimis buvo pagrįsti jėga. Metraščiai fiksuoja, jog Mindaugas jėga siekė priversti paklusti savo giminaičius, o tuos, kurie priešindavosi, žudydavo. Tokia Mindaugo charakteristika, skirta apibūdinti pirmiausia santykiams su artimaisiais (broliais ir

²⁵ *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*, vol. 31: *Heinrici Chronicon Livoniae*, ed. L. Arbusow, A. Bauer, Hannoverae, 1955, p. 28, 113–115.

²⁶ E. Gudavičius, 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą, *Istorija*, nr. 22: *Kai kurie feodalizmo ir kapitalizmo raidos Lietuvoje bei socializmo kūrimo Lietuvos TSR istorijos bruožai*, Vilnius, 1982, p. 43–46.

sūnėnais)²⁷, laikytina neišsami. Atsisakantys paklusti (plg.: Bulionys) taip pat būdavo eliminuojami. Tai keitė gentinės aristokratijos, susiformavusios dar iki valstybės susidarymo, sudėtį, jos skaičių ir kontroliuojamos teritorijos santykį, lyginant su valdovo domenu.

Mindaugo valdžios įtvirtinimas pasižymėjo ne tik nepaklusnių kunigaikščių eliminavimu, bet ir tuo, jog buvo pradėta kurti valdovo dvaro struktūra. Į ją monarchas pirmiausia įtraukė savo giminaičius, jiems deleguodamas tam tikras funkcijas. Pirmiausia – karo vadų funkciją. Pats retai dalyvaudamas karo žygiuose, jis dažnai patikėdavo lietuvių kariaunoms vadovauti savo artimus giminaičius: Vaišelga, Tautvilas, Treniota, Lengvenis buvo minimi kaip Mindaugo karvedžiai²⁸. Tačiau ne tik jiems buvo deleguojamas vadovavimas kariaunai. Šalia identifikuotų Mindaugo giminaičių galima išskirti neabejotinai gentinės aristokratijos palikuonis, tokius kaip Ruškaičiai²⁹, vadovavusius Mindaugo pulkams. Karinis gentinės aristokratijos pobūdis tokius sprendimus daro pateisinamais, tokiu būdu į valdovo dvarą integruojant ne tik pavienius kunigaikščius, tačiau juos pajungiant kartu su savosiomis kariaunomis. Iš to išplaukė ne tik Mindaugo teritorinės kontrolės aprėptis, bet ir karinio potencialo sustiprėjimas.

Dar viena dokumentuota dvaro funkcija – valdovo vietininko atskiroje teritorijoje atsiradimas. Šias funkcijas vykdė taip pat pirmiausia valdovo giminaičiai: Vaišelga, Tautvilas, Danieliaus Romanovičiaus sūnus Romanas. Labiausiai šių funkcijų reikėjo užtikrinant valdžią Rusioje, taigi, jos susijusios su Lietuvos valdovo galios sklaida už etninės Lietuvos ribų³⁰. Ne mažiau svarbu pabrėžti, kad Mindaugui jau plečiant savo valdžią į Juodąją Rusią, jo įtakoje atsidūrė vietiniai kunigaikščiai, valdę Valkaviską, Slanimą, Pinską ir kiti³¹. Tačiau vargu ar juos galima vadinti Mindaugo vietininkais, juolab kyla klausimas, kiek jie buvo priklausomi nuo Lietuvos valdovo. Mindaugo valdžios pripažinimas, o tuo pačiu ir savosios pozicijos išsaugojimas rodo, jog tai buvo gana silpnai integruotos dalys, kur toliau galėjo funkcionuoti vietinės, rusėniškos kilmės giminės, o valdovas buvo priverstas su tuo taikstyti. Todėl jau Mindaugo valdymo metu galima kalbėti apie besiformuojančią kelių lygių hierarchiją turinčią valstybę, kurioje funkcionuoja kelios valdžios perdavimo tradicijos skirtingose visuomenės grupėse. Tačiau tiriant

²⁷ Полное собрание русских летописей (toliau – ПСРЛ), т. 2: *Ипатьевская летопись*, под ред. А. А. Шахматова, Санкт Петербург, 1908, стб. 735–736, 858.

²⁸ T. Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius, 2000, p. 236–241.

²⁹ Plg.: *Ипатьевская летопись*, стб. 797, 840.

³⁰ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*, Kraków, 2011, s. 280.

³¹ D. Dąbrowski, Nim doszło do Sinych Wód. Księstwa a ruskie wobec Litwy w pierwszych dzieścioleciach po najeździe mongolskim, *Colloquia Russica*, ser. II, vol. 2: *Vidurio Rytų Europa mūsų prie Mėlyniųjų Vandenių metu*, Kaunas–Kraków, 2013, s. 82–83.

šia kryptimi reikia atskirai iškelti problemą pabrėžiant tik tai, jog neabejotinai egzistavo įtaka pačiam visuomenės modeliui.

Dar sudėtingiau apibūdinti, kaip klostėsi santykiai tikrosios Lietuvos erdvėje, kur Mindaugo valdžios apimtis buvo ribota (klausimas, ar tai buvo archajiška santykių forma, ar Mindaugas buvo perleidęs kokias nors funkcijas konkrečiam asmeniui, lieka atviras). Gerai žinomas Mindaugo seserėno Lengvenio pavyzdys. Mindaugo jam deleguotos funkcijos apėmė didesnę teritoriją, negu jo kunigaikštystė. Kiek leidžia suprasti Eiliuotosios Livonijos kronikos informacija, būtent Mindaugo pavedimu ir su jo palaikymu Lengvenio valdžioje turėjo atsидurti Dučio, Milgeryno ir Gineikos valdos. Pastariesiems pasipriešinus ir perbėgus į Livoniją, kur jie paprašė ordino magistro paramos, kilo atviras konfliktas. Jo padariniai – Lengveniui (ir Mindaugui) nepaklusę kunigaikščiai su šeimomis buvo priversti pasitraukti į Livoniją, karinio konflikto metu į nelaisvę buvo paimtas Lengvenis, o vėlesnio žygio metu žuvo jo brolis, veikdamas Lengvenio dvaro apylinkėse³². Ar tai buvo pavaldžių Mindaugui grupių su vienu lyderiu kūrimas, nėra aišku. Panašius procesus matome ir vėliau. Girdenis vadovavo grupei kunigaikščių, sudarytai iš Gotarto, Liumbio ir Liugailos, kovose su Daumantu³³. Turint omenyje, jog vėlyvojoje tradicijoje kalbama apie Girdenio ir Mindaugo giminystę³⁴, taip pat tai, jog ši tradicija galėjo susiformuoti realiu pagrindu, nors giminystė buvo tolimesnė, paremta svaininiais ryšiais³⁵, galima bandyti atitinkamai apibendrinti. Mindaugas, kurdamas stambesnius teritorinius vienetus, apimančius kelis smulkesnius vienetus, pirmiausia turėjo remtis savo giminaičiais.

Neaišku, kokią įtaką Mindaugo dvaro raidai padarė jo krikštas, tačiau dvare atsirandantys nauji elementai buvo svarbūs vidiniams visuomenės santykiams. Tai sąlygojo ne tik katalikų dvasininkų pasirodymą jo aplinkoje. Mindaugo dvare, neaišku, ar nuolat, pradėjo telktis kunigaikščiai. Šiam teiginiui pagrįsti šaltinių nėra daug, bent dalį jų reikia vertinti itin atsargiai. Autentiškuose Mindaugo dokumentuose matoma, kad jo aplinką sudaro pirmiausia jo sūnūs. Šalia jų paminėtas ir Parbus³⁶. Tik 1260 m. falsifikato koro-racinė dalis yra išsamesnė. Tarp Lietuvos kunigaikščių išvardyti asmenys pagal jų giminystės ryšį su Mindaugu: seserėnas Lengvenis, „baronai ir giminaičiai“ Lygeikis, Skabys, Bikšys ir Bunys, sąrašo gale – Parbus iš Neries, Girdenis iš Nalšios, Vegys,

³² Eiliuotoji Livonijos kronika, vertė P. Žadeikis, patikslino, suredagavo ir paaiškino R. Petrauskas, *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, ats. sudarytojas A. Dubonis, Vilnius, 2005, p. 237–242.

³³ ПСРЛ, т. 4: *Новгородские и псковские летописи*, 1848, с. 180–181.

³⁴ Ten pat, t. 17: *Западнорусские летописи*, Санкт Петербург, 1907, стр. 601–602.

³⁵ Z. I v i n s k i s, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Lietuvių kovos su Vokiečių riteriais XIII–XV amž.*, red. P. Jatulis, Roma, 1989, p. 92.

³⁶ *Liv.- Esth.- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, hrsg. von F. G. Bunge, Bd. 1, Reval, 1853, s. 451.

Vesgelis ir Parbus Jaunesnysis. Ši kunigaikščių grupė jau ne kartą apžvelgta istoriografijoje, su jos pagalba formuluojant prielaidas, jog Mindaugą ir Deltuvos kunigaikščius siejo kažkokia giminystė, keliant hipotezę, jog Mindaugo motina galėjusi būti kilusi iš šių kunigaikščių³⁷. Panašaus, o gal tolimesnio laipsnio giminystė galėjo sieti ir kitus du šios grupės atstovus. Matant patį kunigaikščių „subaroninimo“ faktą, stengiamasi išvelgti gilesnius procesus, lyginant 1219 ir 1260 m. situaciją³⁸. Tai, jog skiriasi šaltinio kalba ir aplinka, kurioje jis buvo sudarytas, didesnių problemų tyrinėtojams nesukelia. Dokumento sudarytojui svarbiau buvo nurodyti Lengvenio giminystės laipsnį su Mindaugu, nei apibrėžti jo kunigaikštišką kilmę. Būtent išskiriamos grupės leidžia suvokti, kokiais principais rėmėsi Mindaugas, bandydamas sustyguoti savo aplinką – svarbiausi tapo patys artimiausi giminaičiai, vėliau tolimesni, ir tik pačiame sąrašo gale galime išvelgti asmenis, kurie, pasitelkus kitų Mindaugo dokumentų sąvokas, galėtų būti įvardyti kaip ištikimieji. Už giminaičių grupės atsidūrę 5 kunigaikščiai taip pat gali būti skirstomi į grupes – Neries kunigaikštis Parbus su sūnumi ir Nalšios kunigaikščiai. Girdenis pačiame akte nurodytas kaip Nalšios kunigaikštis, Vėsgelis istoriografijoje siejamas su Vosgelių piliakalniu, kuris išliko lokalizuojamos Nalšios žemės ribose, Vegys taip pat siejamas su Nalšia³⁹. Ši grupė taip pat nėra vienalytė – tolimesni Girdenio giminystė su Mindaugu jau aptarta, pačioje grupėje (Parbaus ir Parbaus Jaunesniojo giminystės ryšiai) taip pat buvo svarbu išskirti tuos kunigaikščius, kurie Mindaugo ištikimaisiais galėjo tapti pirmiausia dėl jų giminystės.

Svarbu pažymėti, kad jau Mindaugo aplinkoje galima fiksuoti valdančiosios giminės išsiskyrimą, kuri, kontroliuojant teritoriją, buvo priversta deleguoti tam tikras funkcijas, kurias atlikdavo dažniausiai artimesni ar tolimesni giminaičiai. Giminės svarba aplinkoje, kur giminė pirmiausia buvo suvokiama kaip horizontaliais ryšiais susijusių asmenų grupė, galėjo apimti platų asmenų ratą. Šioje aplinkoje Mindaugui buvo svarbu užtikrinti išskirtinį savo artimųjų statusą – pirmiausia tai buvo atliekama siekiant įtvirtinti savo palikuonių poziciją: Mindaugo išsyrūpintas leidimas vainikuoti savo sūnų buvo gana svarbus žingsnis šia kryptimi. Tai teisinėmis priemonėmis užtikrino, jog valdžios tęstinumas po Mindaugo mirties bus tos pačios giminės linijos perimtas kitoje kartoje. Tai leidžia kalbėti apie valdančios šakos išsiskyrimą gana didelėje socialinėje organizacijoje. Būtina pažymėti, kad žinomi giminystės ryšiai dažnai užfiksuoti fragmentiškai, dažniausiai galima spręsti apie glaudžius asmenų tarpusavio ryšius (pvz., broliai, tėvas ir sūnus), taip pat kartais išskildavo būtinybė pažymėti santykius su pagrindine valdančiosios giminės

³⁷ T. Baranauskas, G. Zabiela, Deltuvos žemė, *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, Vilnius, 1996, p. 6.

³⁸ E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 254–255.

³⁹ T. Baranauskas, Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose, *Anykščiai. Krašto kultūros istorijos puslapiai*, nr. 9, Anykščiai, 1996, p. 20.

linija (su Dausprungo ir Mindaugo gimine buvo susijęs Vykintas, Lengvenis, Treniota ir t. t.), tačiau atskirų grupių giminystės lygis šaltiniuose dažniausiai nefiksuotas. Visgi būdinga palikuonių gausa (Mindaugo palikuonys, Rūškaitėiai, Bulionys – nors žinomi tik broliai) leidžia daryti prielaidą, jog senoji gentinė aristokratija Mindaugo laikais galėjo būti artimai susigiminiavusi tarpusavyje, o Mindaugo valdžios pripažinimas buvo sąlyga atrasti vietą naujo pobūdžio visuomenėje. Senoji karinė organizacija, su kurios pagalba gentinė aristokratija išlaikė savo padėtį visuomenėje, taip pat išgyveno pokyčius. Polocke ir Juodojoje Rusijoje pasodinus Mindaugui pavaldžius kunigaikščius, karo žygių kryptys tapo dar labiau apribotos.

Nuo Mindaugo iki Butigeidžio: pokyčių tendencijos

Mindaugo nužudymas ir prasidėjusios vidaus kovos atskleidė esminius giminės struktūros Lietuvos valdančiojoje hierarchijoje epizodus: pirmiausia reikia pažymėti pretendentų į Mindaugo palikimą gausą nepaisant to, jog dalis jų (Rupeikis ir Ruklys) buvo eliminuoti kartu su Mindaugu. Varžytis dėl sosto siekė Treniota, Tautvilas, galbūt Daumantas, taip pat į politinę areną grįžo Romanovičių remiamas Vaišelga ir su jo pagalba iškilęs Švarnas Danilovičius. Nėra aišku, kokiomis aplinkybėmis iškilo Traidenis ir kokie ryšiai jį siejo su Mindaugo gimine. Neaiški ir po Traidenio valdžiusio Daumanto kilmė ar jo ryšiai su Butigeidžio, t. y. Gedimino gimine. Akivaizdu viena – prasidėjusios vidaus kovos reiškė pokyčius kunigaikščių sluoksnyje.

Pirmiausia reikia pažymėti akivaizdžias tendencijas – pretendentų gausa į aukščiausią valdžią po Mindaugo mirties tada, kai dar buvo gyvų jo palikuonių, laikytina giminės struktūros pažinimo požymiu. Tolimesni giminaičiai taip pat išlaikė galimybę tapti nužudyto valdovo įpėdiniais, o svarbiausi konfliktai vyko tarp jų. Vargu ar tai buvo susiję vien tik su galios centro poslinkiais, gerokai svarbiau, jog giminės viduje buvo matomos galimybės valdžią perimti ne tik tiesioginiams Mindaugo įpėdiniais. Vidaus kovos ir nepastovūs santykiai giminės viduje buvo būdingi ankstyvosioms monarchijoms⁴⁰. Gausus galimų pretendentų skaičius užimti aukščiausią valdžią reiškė nevienodą įtakos sklaidą visuomenėje. Lietuvos atveju galima kalbėti apie giminaičių grupes, su kurių pagalba buvo siekiama įsitvirtinti. Šalindamas konkurentus Treniota nužudė Tautvilą, o pats taip pat buvo nužudytas Mindaugo tarnų. Daumantas buvo priverstas bėgti iš Lietuvos, tuo pačiu įsivėlęs į konfliktą su Girdeniu. Vaišelga, siekdamas atkeršyti už tėvo mirtį (o tuo pačiu ir įtvirtinti savo valdžią Lietuvoje), žudė ir šalino nepaklusnius kunigaikščius Nal-

⁴⁰ Plg.: *The Heimskringla: A History of the Norse Kings* by Snorre Sturlason, London, 1907; *Повесть временных лет*, с. 14–21; *Kniutlingų saga*, Vilnius, 2002.

šioje ir Deltuvoje⁴¹. Vidaus kovų metu gentinės aristokratijos skaičius mažėjo dėl įvairių priežasčių: nužudymai, baudžiamosios akcijos, žūtys mūšio metu (plg.: Gotardas Girdenio ir Daumanto kovose), pasitraukdavo iš Lietuvos (Suxe). Valdžia galėjo būti ne tik iškovojama, bet ir perduodama savo giminaičiams (Vaišelgos–Švarno atvejis), tačiau tai nereiškę, jog kiti galimi pretendentai šią valdžią pripažins, galiausiai taip ir nėra aišku, kokia apimtimi ši valdžia buvo Lietuvoje atstatyta. 1268 m. aukščiausiąją valdžią užėmė Traidenis, kurio santykius su Vaišelga ir Švarnu sudėtinga nusakyti⁴². Šiame kontekste būtina aptarti Mindaugo, Traidenio ir Gedimino giminystės ryšius. Antroji klausimo grandis, turinti gausią istoriografiją, yra ne mažiau svarbi sprendžiant problemą.

Skurdūs vienalaikiai šaltiniai, kuriais galima remtis kalbant apie Traidenio giminę, apsiriboja jo brolių išvardijimu⁴³. Istorinė tradicija Traidenio neišskiria iš dinastijos, valdžiusios prieš Gediminaičius. Remiantis ja kelta hipotezė apie jo ir Mindaugo giminystę per Živinbudą⁴⁴. Visgi šiai hipotezei pagrįsti trūksta duomenų. Šiame kontekste svarbūs tampa Artūro Dubonio apibendrinimai. Aptaręs ankstesnę istoriografiją, jis pateikė išvadą, kad reikia remtis netiesioginiais duomenimis. Pasak jo, tiesioginės artimos giminystės tarp Mindaugo ir Traidenio nebuvo, tačiau neatmestina galimybė, kad netiesioginė tolimesnio lygio giminystė galėjo egzistuoti. Pritariant minčiai, jog Traidenis negalėjo iškilti kaip atsitiktinis ir vienišas kunigaikštis⁴⁵, galima tik priminti, kokiais gausiais ir sudėtingais giminystės ryšiais buvo susijęs Mindaugas su savo laikotarpiu dominavusiu elitu. Tas pats pasakytina apie Traidenio ir Gedimino giminės ryšius.

Asmenys, siejami su Gedimino gimine, šaltiniuose fiksuojami jau įsitvirtinę valdžioje. Butigeidis ir Butvydas Pukoveras šaltiniuose minimi vienas po kito (1289 m. pirmą kartą Butvydas šaltiniuose minimas kartu su Butigeidžiu)⁴⁶, tačiau nėra aišku, kaip jie pateko į valdžią. Traidenio valdymo pabaiga menkai dokumentuota, tiksliai nėra aišku, kada jis mirė. Žinoma, kad po Traidenio mirties 1282 m. valdė Daumantas, bet ar galima čia įžvelgti kokį nors tęstinumą? Veikia priešingai, Traidenio valdymo pabaigoje Daumanto valdymo pradžioje pradeda keistis Lietuvos užsienio politikos orientacija, galima numanyti apie vykstančias vidaus kovas. Tai A. Dubonį verčia manyti, kad Lietuvos valdžioje įvyko smarkių pasikeitimų. Tik neaiškiai užsimenama apie tai, jog tie pasikeitimai į valdžią atvedė Gedimino dinastijos pradininkus⁴⁷. Tačiau net ir tokia detali analizė neatsakė, kokie buvo naujosios dinastijos ryšiai su anksčiau valdžiusiomis giminėmis.

⁴¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 863.

⁴² A. Dubonis, *Traidenis: Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, Vilnius, 2009, p. 37–55.

⁴³ *Ипатьевская летопись*, стб. 869.

⁴⁴ S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūky...*, p. 54–56.

⁴⁵ A. Dubonis, min. veik., p. 78.

⁴⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 933.

⁴⁷ A. Dubonis, min. veik., p. 70–79, 145–146.

Klausimas apie Gediminaičių dinastijos giminystės ryšius su Mindaugo ir / ar Traidenio gimine yra sudėtingas.

Šaltinių, paaiškinančių Gediminaičių dinastijos kilmę, nėra daug. Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas prasideda Gedimino testamentu, tačiau, kas buvo Gediminas, iš jo neaiškeja⁴⁸. XV a. paskviliai apie Gediminą, kaip Vytenio arklininką, kuris užgrobė valdžią, buvo skirti sumenkinti Jogailos ir Vytauto kilmei⁴⁹. Egzistavo ir Maskvoje užrašytos Lietuvos valdovų kilmės versijos, kurios buvo svarbios ne tik dėl ideologijos – ne mažiau jos reikšmingos aiškinant ir to meto Maskvos dvare buvusių Gediminaičių kilmę. Todėl jas reikia vertinti atsargiai⁵⁰. XVI a. užrašytose Lietuvos metraščio redakcijose teigiama, jog Gediminas buvo vienintelis Vytenio sūnus ir tiesioginis paveldėtojas. Pats Vytenis, pasak šios tradicijos, buvo teisėtas valdovas, išrinktas Lietuvos ponų⁵¹. Iki XIX a. antros pusės buvo laikomasi nuostatos, suformuotos vienos iš šių šaltinių grupių: Gediminas buvo laikomas neteisėtai užėmusiu sostą asmeniu⁵² arba Vytenio palikuoniu⁵³. Tik XIX a. pabaigoje buvo atkreiptas dėmesys į Rygos miestiečių laišką Gediminui, kuriame Vytenis buvo įvardijamas jo broliu⁵⁴. Šių duomenų pagrindu Aleksandras Nikitskis suformulavo hipotezę, jog Gediminas buvo Vytenio brolis⁵⁵, kuri visuotinai paplito po J. Wolffo darbo pasirodymo⁵⁶. Vėliau diskusija vyko ne dėl Gedimino, bet dėl pačios dinastijos kilmės lokalizacijos. Lenkiškoje historiografijoje buvo suformuluota Gediminaičių dinastijos kilmės iš Žemaitijos koncepcija, remiantis toponimikos paplitimu ir Benedikto Markos liudijimais⁵⁷, tačiau ji greitai

⁴⁸ Plg.: ПСРЛ, т. 17: *Западнорусские летописи*, Санкт Петербург, 1907, стб. 71.

⁴⁹ Plg.: *Summarium von Jagel und Wytaut*, hrsg. M. Töppen, *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen*, Bd. 5, Leipzig, 1874, S. 223.

⁵⁰ М. Е. Бычкова, Первые родословные росписи литовских князей в России, *Общество и государство феодальной России. Сб. статей, посвященный 70-летию академика Л. В. Черепнина*, Москва, 1975, с. 133–140.

⁵¹ Plg.: *Lietuvos metraštis: Vychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1972, p. 66.

⁵² С. М. Соловьёв, *История России с древнейших времен*, кн. I, т. I–V, Санкт Петербург, 1896, стб. 931–932.

⁵³ Plg.: T. N a r b u t a s, *Lietuvių tautos istorija*, t. 4, Vilnius, 1997, p. 373–375.

⁵⁴ *Liv.- Esth.- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, hrsg. von F. G. Bunge, Bd. 6, Reval, 1873, S. 466–467.

⁵⁵ А. И. Никитский, Кто такой был Гедимин. † 1345 г.?, *Русская старина*, т. 4, С. Петербург, 1871, с. 162–166.

⁵⁶ J. Wolff, *Ród Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł Hr. K. Stadnickiego „Synowie Gedymina“, „Olgierd i Kiejstut“ i „Bracia Władysława Jagielly“*, Kraków, 1886, s. 2–6.

⁵⁷ K. Chodynicki, Geneza dynastji Giedymina, *Kwartalnik Historyczny*, Lwów, 1926, t. 40, z. 4, s. 541–566; S. Zajączkowski, Przyczyunki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Gedymina ze Żmudzi, *Ateneum Wileński*, Wilno, 1927, r. 4, z. 3, s. 392–416; J. Puzyna, Kim był i jak naprawdę nazywał się Pukuwer, ojciec Gedmina, ten pat, 1935, r. 10, s. 1, p. 1–43; J. Puzyna, Sukcesorowie Trojdena, ten pat, 1938, r. 13, s. 1, p. 1–31.

buvo sukritikuota⁵⁸. Dabar ši dinastijos kilmės hipotezė prisimenama tik kaip tam tikra istoriografinė tradicija, kurioje geriausiai atveju galima įžvelgti submonarcho institucijos funkcionavimo apraiškas⁵⁹.

Tuo pačiu metu stiprėjo ir kitos tendencijos – surasti ankstesnius Gediminaičių dinastijos protėvius. Galimų dinastinių ryšių ieškojo H. Paszkiewiczus, tačiau galutinių tezių nesuformulavo⁶⁰. Už tai sulaukė J. Puzynos kritikos, kuris ėmėsi šio klausimo, gana laisvai interpretuodamas šaltinius. Jo stipriausias argumentas – „Lietuvos valdovų pradžioje“ esanti genealoginė informacija nurodo, kad Traidenio sūnus buvo Vytenis. Remdamasis tais pačiais duomenimis, jis taip pat nustatė Traidenio tėvą – Gedvydą⁶¹. Reikia pažymėti, jog šią hipotezę sunku paneigti, kadangi laikotarpis, apimantis tarpą tarp Traidenio ir Vytenio valdymo, buvo menkai nušviestas šaltiniuose, tačiau neleidžia daryti jokių patikimų išvadų, o tik įvertinti laisvą J. Puzynos požiūrį į šaltinių kritiką.

Visgi šios hipotezės buvo konstruojamos tų pačių šaltinių A. Nikitskio suformuluotos tezės kontekste, kurią dar labiau išplėtojo J. Ochmańskis (atmesdamas ir J. Puzynos teiginius). Jis atkreipė dėmesį į Kulikovo mūšio ciklo šaltiniams priklausančią poemą „Uždonė“, kurioje pateikiama Andriaus ir Dimitrijaus Algirdaičių genealogija, vardijant, kad jie buvo „Algirdo sūnūs, Gedimino anūkai, Skalomendo proanūkiai“⁶². J. Ochmańskis teigė, jog Skalmantas negalėjęs būti Gedimino tėvu, kadangi šis buvo nustatytas jau anksčiau, be to, tiesioginis kartų išvardijimas „Uždonės“ poemoje nėra dažnas, todėl šiuo atveju Skalmantas turėtų būti tolimesnis Gediminaičių protėvis, veikiausiai Gedimino senelis. J. Ochmańskis nebandė atspėti Skalmanto kilmės, tik konstatavo, kad jis turėjo veikti XIII a. viduryje, valdant Mindaugui. Nors prielaida apie jo žinomumą dalinai nurodo ir nuostatą kilmės atžvilgiu – kadangi to laikotarpio šaltiniai nieko nenurodė apie jo veiklą⁶³.

Šias dvi hipotezes savo darbuose, skirtuose Gediminaičių dinastijai, bandė apjungti Tadeusz Wasilewski. Greta jau paminėtų šaltinių jis taip pat plačiai rėmėsi Lietuvos

⁵⁸ J. Jakštas, Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, *Senovė*, nr. 1, Kaunas, 1935, p. 127–144; A. Kučinskis, Gedimino dinastijos kilmė, *Mūsų žinynas*, t. 26, nr. 107, 108, Kaunas, 1934, p. 138–149, 194–204; J. Jakštas, Naujaisi Gedimino dinastijos tyrinėjimai, *Lietuvos praeitis*, t. 1, Kaunas, 1940, p. 29–56.

⁵⁹ E. Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010, p. 65–71.

⁶⁰ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa, 1933, s. 142–143.

⁶¹ J. Puzyna, Kim był i jak naprawdę nazywał się Pukuwer, ojciec Gedymina, *Ateneum Wileńskie*, Wilno, 1935, r. 10, z. 1, s. 1–43.

⁶² Пространная редакция „Задонщины“ по списку М. В. Ундолиского, *Памятники Куликовского цикла*, Санкт-Петербург, 1998, с. 114.

⁶³ J. Ochmańskis, Gediminaičiai – „Skalmanto provaikaičiai“, J. Ochmańskis, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 19–25.

metraščių legendine dalimi. Sutikdamas su J. Puzynos teiginiais, jog Traidenis buvo Butvydo ir Butigeidžio tėvas (taip pat T. Wasilewskis priėmė išlygą, jog Traidenis galėjo būti ir šių kunigaikščių dėdė, kai Butigeidis su Butvydu turėtų būti Daumanto sūnūs), Skalmantą Gedimino atžvilgiu nukėlė į dar ankstesnę kartą. Didžiausia naujovė, kurią siekė įvesti T. Wasilewskis – „atradus“ Skalmantą, jis siūlė remtis Lietuvos metraščio legendine dalimi ir „Lietuvos valdovų pradžioje“ pateikiama informacija, Skalmantą keičiant į Skirmantą, kuris dažnai buvo minimas Lietuvos metraščiuose. Tokiu būdu jis galėjo šios dinastijos liniją pratęsti dar toliau, į ją įjungdamas ir 1219 m. minimą Erdvilą⁶⁴. Skalmanto pakeitimas Skirmantu nebuvo atsitiktinis T. Wasilewskio spėjimas, tai jau buvo bandyta siūlyti, rengiant publikuoti dar vieną Kulikovo mūšio ciklo šaltinių rinkinį⁶⁵.

Šių teorijų kontekste tapo nesudėtinga suprasti A. Dubonį, kuris nesiėmė kurti naujų hipotezių dėl Traidenio ir Gedimino giminystės, matydamas itin detalų to meto įvykių kontekstą ir palikdamas šitą klausimą atvirą. Tuo tarpu Tomas Baranauskas itin racionaliai iškėlė klausimą, ar iš viso verta pasitikėti A. Nikitskio sukurta hipoteze. Primindamas, jog sąvoka „brolis“ viduramžiais buvo vartojama ir platesne prasme, jis suabejojo ir tiesioginiais tėvystės ryšiais, kuriais buvo susaistyti Butvydas ir Gediminas, teigdamas, jog Skalmantas galėjęs būti ir Butvydo broliu, tada ryšys būtų tolimesnis, tačiau pusbrolio įvardijimas broliu vis tiek atrodo logiškas⁶⁶. Vertinant egzistuojančias šaltinių versijas, galima išryškinti tik vieną momentą – tarp Vytenio ir Gedimino neabejotinai buvęs artimas kraujo giminystės ryšys (tikėtina, jog jie buvo tos pačios kartos atstovai), tačiau išlieka nedidelė tikimybė, kad jie nebuvo broliai.

Kalbant apie kunigaikščių sluoksnį iki iškylant Butigeidžiui ir jo giminei, būtina pažymėti, jog Traidenio valdymo laikotarpiu buvo remiamasi keliomis grupėmis kunigaikščių. Pirmiausia Traidenio aplinkoje neabejotinai veikė jo broliai, kuriais jis rėmėsi kovose su Haličo–Voluinės valdovais⁶⁷. Antras svarbus pastebėjimas – Traidenio valdymo laikotarpiu kur kas didesnę svarbą įgijo gretimų genčių (jotvingių ir žiemgalių) gentinės aristokratijos atstovai⁶⁸. Tai nereiškė, jog kunigaikščių sluoksnis Lietuvoje buvo išnaikintas ar visiškai eliminuotas iš valdžios struktūrų. Priešingai, jis išliko, bet jo padėtis pasikeitė. Valdovo pastangos kiek įmanoma remtis tik artimiausiais savo giminaičiais buvo tik dali-

⁶⁴ T. Wasilewsk i, Początkowe dzieje dynastii Giedymina, Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym, praca zbiorowa, Warszawa, 1997, s. 347–362; T. Wasilewsk i, Dynastia litewska w latach 1269–1377 a elekcyjność władzy, *Inter orientem et occidentem: Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa, 2002, s. 95–102.

⁶⁵ Л. А. Дмитриев, О. А. Лихачева, Историко-литературный комментарий, *Сказания и повести о Куликовской битве*, Ленинград, 1982, с. 383.

⁶⁶ T. Baranauskas, Gedimino kilmė, *Voruta*, nr. 44 (278), 1996, p. 6.

⁶⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 863.

⁶⁸ Eiliuotoji Livonijos kronika, p. 334; Petri de Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, ed. M. Töppen, *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen*, Bd. 1, Leipzig, 1861, S. 137.

nai veiksmingos. Įtampa ir vidaus kovos po Traidenio mirties tai tik iliustruoja. Prasadėjusios vidaus kovos į valdžią išskėlė Daumantą, užsienio politikos kontekste – Mindaugo ir Vaišelgos politikos pasekėją⁶⁹. Kad jis galėjęs būti artimesnis šių giminaitis negu Traidenis, rodo Levo baimė dėl sūnaus Jurijaus⁷⁰, dėl kurio anksčiau nebijota. Tai aiški nuoroda į Lietuvos elito vidaus santykius – Traideniui būnant valdžioje nebuvo būtina eliminuoti visų potencialių konkurentų, tačiau jie valstybės gyvenime taip pat nebuvo matomi.

Paskutinis epizodas, kurį būtina aptarti, kalbant apie pokyčius, nedatuotas fragmentas iš Petro Dusburgiečio kronikos, susijęs su Pelužio išdavyste. Šiuo atveju aplinkybės tampa itin svarbios. Vykstant vedybų puotai, kurioje dalyvavo daug (70) kunigaikščių (karaliukų), Vokiečių ordino būrys įsiveržė į pilį ir išžudė puotavusius. Šioje vietoje kyla klausimas dėl skaičiaus ir informacijos patikimumo. Tačiau to nereikia suabsoliutinti, kadangi būtina atsižvelgti į įvykių kontekstą: įsiveržimas įvyko švenčiant vedybas, todėl, kitaip, nei karo žygio metu šiuo atveju reikia kalbėti ne tik apie suaugusius vyrus, bet ir moteris bei vaikus⁷¹. Bandant grupuoti žuvusiųjų skaičių (pvz., trys suaugę broliai su vaikais ir žmonomis galėjo sudaryti kunigaikščių grupę iki 10–20 asmenų), tikėtina, jog šio įvykio metu galėjo būti išžudyti 4–7 giminių atstovai. Taip skaičiuojant (o tokį skaičiavimo būdą galima pagrįsti 1219 m. sutarties duomenimis) privalu konstatuoti, jog XIII a. gentinė aristokratija dėl vidaus kovų ir intensyvių karinių santykių su kaimynais galėjo būti sąmoningai arba atsitiktinai naikinama. Dėl šios priežasties į valdžią atėjus Gedimino giminei, kunigaikščių sluoksnio atstovai nebegalėjo atlikti tokio vaidmens, koks buvo iki tol. Jų skaičiaus pokytis reiškė taip pat ir valdovo domeno apimties pokyčius: kunigaikščių sluoksniui traukiantis augo valdovo domenas. Tai buvo sąlyga, dėl kurios pokyčiai buvo itin akivaizdūs.

Gedimino giminės valdžios laikotarpis (iki 1377 m.)

Gedimino giminės įsitvirtinimas XIII a. pabaigoje iš dalies koregavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinių struktūrų raišką: pastebima, kad nuo to laikotarpio kunigaikščių sluoksnio atstovai, kilę iš Lietuvos, dingo iš šaltinių, tačiau atsiranda asmenų grupės, kurių priklausymas gentinei aristokratijai gali būti tik numanomas, tačiau nėra dokumentuotas. Šiame kontekste reikia formuluoti bent kelis klausimus: ar ši grupė išnyko ir kas galėjo nulemti tokius pokyčius? Kodėl kunigaikščiai, kilę iš etninių Lietuvos žemių, vėl pasirodė XIV–XV a. sandūroje ir kaip tai įvyko?

⁶⁹ A. Dubonis, min. veik., p. 72–75.

⁷⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 891.

⁷¹ Petri de Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, p. 149.

Į paskutinį klausimą mėginama atsakyti teiginiu, jog kunigaikščių sluoksnis, patyręs transformaciją, buvo įlietas į LDK diduomenės struktūras ir valstybės lygmeniu veikė pirmiausia kaip valdovo pavaldiniai, kurių valdžia apsiribojo pirmiausia buvusių kunigaikštysčių ribose (plg.: pirmieji Svyrių ir Giedraičių kunigaikščių pamėnėjimai jų neišskiria iš diduomenės nurodant titulą, tačiau aktuose jie, kitaip nei daugelis to meto diduomenės atstovų, apibūdinami pagal valdas – Swirski, Gedrojtski etc.)⁷². Abejojant prielaida, jog šie asmenys gavo titulą tik dėl glaudžių giminystės santykių su valdančiąja dinastija, tenka bandyti atsakyti į aukščiau suformuluotus klausimus.

Vytenio ar Gedimino valdymo laikotarpiu pasirodę valdovo vietininkai turėjo kitokios apimties valdžią. Jie buvo skiriami į didžiajam kunigaikščiui priklausiusias pilis, kuriose nebūdavo pastovių įgulų, jos nuolat keisdavosi. Tai garantavo didžiojo kunigaikščio tiesioginę reprezentaciją lokalinėse bendruomenėse, o dėl suteiktų funkcijų ir laikino paskyrimo šie vietininkai buvo priklausomi nuo valdovo. Tokia situacija susiklostė tiek Nemuno žemupio gynybiniame areale, tiek ir kitose Lietuvos dalyse⁷³. Tokiu atveju tenka tik konstatuoti, jog Vytenio ir Gedimino valdymo laikotarpiu situacija esmingai pasikeitė. Tačiau tai nereiškia, jog kunigaikščių sluoksnis buvo visiškai eliminuotas.

Vertėtų atkreipti dėmesį, jog kunigaikščių sluoksnis šiuo metu pirmiausia yra fiksuojamas istorinėje tradicijoje: Giedraičių ir Alšėniškių protėviai buvo nušalinti nuo valdžios, kad Vytenis galėtų užimti sostą. Algimantas Mindaugaitis Alšėniškis veikė žygio į Kijevą metu⁷⁴. Tai vėlyva tradicija, kuria pasitikėti sudėtinga, tačiau karo vado ir vietininko valdžios perleidimas neprieštarauja nei XIII, nei XIV–XV a. sandūros šaltinių informacijai. XIV a. antroje pusėje Alšėnų kunigaikščių protėvis Algimantas veikė Aristavoje⁷⁵, o kronikininko užuomina į pasirinktą dvarą laikytina nuoroda į jo mobilumą.

Gedimino valdymo laikotarpiu į šaltinius patenkantys Giedraičiai pirmiausia laikytini vyksmo erdve: žemė, kuri sutarties su Livonija metu įtraukta į taikos ruožą⁷⁶. XIV a. antroje pusėje suintensyvėjus Vokiečių ordino Livonijos šakos puolimams⁷⁷, Giedraičiai tapo gana dažnu taikiniu, tačiau duomenų apie atsakomuosius puolimus, organizuotus iš šio centro, neturime. Galima konstatuoti, jog išlikusi archajinė struktūra nebegalėjo

⁷² *Akta uniji Polski z Litwą 1385–1791*, wid. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932, s. 94, 105; K. E. Napierksy, *Russisch-livländische Urkunden*, St. Petersburg, 1868, S. 191.

⁷³ A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5, Klaipėda, 1996, p. 13–15.

⁷⁴ *Lietuvos metraštis, Bychovco kronika*, p. 70.

⁷⁵ Hermani de Wartberge, *Chronicon Livoniae*, hrsg. E. Streblke, *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen*, Bd. 2, Leipzig, 1863, S. 99.

⁷⁶ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni duris Gedimini illustrans: Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003, p. 258–259.

⁷⁷ Hermani de Wartberge, *Chronicon Livoniae*, p. 103, 105–106.

atlikti tų funkcijų, kurias vykdė dar XIII a. vidurio kunigaikščiai. Tai buvo ilgalaikės izoliacijos padarinys: Lietuvos valdovo valdžioje atsidūrus Polockui, Naugardukui ir kitoms Rusios žemėms, smulkių kunigaikščių kariaunų judėjimui reikėjo valdovo sankcijos. Tokio pobūdžio izoliacija reiškė kariaunos poreikio sunykimą. Jeigu jos ir toliau išliko, jų formavimo principas turėjo kisti. Vargu ar toliau galėjo išlikti tie patys 200–300 raitelių būriai, kurių susibūrimas jau galėjo tapti jėga, vykdančia plėšiamuosius žygius⁷⁸. Ginkluoti būriai pirmiausia buvo telkiami gynybai, tačiau XIV a. antroje pusėje jų jau nebeužteko – lietuviai reizų metu pasipriešindavo retai, dvarai, ypač šiaurinėje Lietuvoje, dažnai būdavo užimami. Susidariusioje situacijoje buvo galimos dvi veiklos perspektyvos, išeinant už savųjų kunigaikštysčių teritorinių ribų – dalyvavimas valdovo aplinkoje ir jo dvare. Veikiausiai tai liudija įrašai Rygos skolų knygoje, kur pažymimos išlaidos už lietuvių iš Svyrių. Išpirka vyko Lietuvių karaliaus vardu ir prašymu⁷⁹. Nėra svarbu, ar tai buvo Gedimino iniciatyva, ar įvyko jam tarpininkaujant, tačiau galima pažymėti, jog Svyrių apylinkėse gyvenę lietuviai turėjo priėjimą prie valdovo ir galėjo pasirūpinti savo valdiniais ar giminaičiais. XV a. pradžioje jie tokio intereso nebesukeldavo⁸⁰.

Antroji veiklos perspektyva – išlaikant nedidelius būrius toliau vykdyti nedidelio masto grobimus, nepuolant įtvirtintų pilių ar vengiant įsiveržti į Livonijos gilumą. Tokie nedideli plėšimai bent dalinai galėjo atsverti pokyčius, tačiau nebegalėjo sugrąžinti tos galios apimties, kokia buvo įgyta. Toks judėjimas buvo galimas tik pasienio erdvėje, kur ėjo prekybos keliai. Galima kalbėti apie dalines valdovo sankcijas tokiai veiklai. Iš kitos pusės, vykstančio nuolatinio karo sąlygomis absoliučiai kontroliuoti valstybės teritorijos didysis kunigaikštis nesugebėjo. Todėl, siekdamas išlaikyti plėšikaujančius būrius, turėjo bent dalinai taikstyti su jų veikla⁸¹. Sutinkant su šiais D. Barono teiginiais, tenka pripažinti, jog erdvė, kurioje buvo apibrėžiama taika, buvo bent dalinai kontroliuojama gentinės aristokratijos palikuonių. 1338 m. yra nuoroda į Giedraičius, o 1367 m., kalbant apie taikos paliestą arealą, minimos Videniškės. Dar daugiau, toje pačioje sutartyje su jomis siejamas kunigaikštis Stripeikis. Šalia jo veikia kitas kunigaikštis – Vaišviltas⁸², žuvęs Rūdavos mūšyje. Jo veiklos atminimas išsaugotas Livonijos ir Lietuvos sienos atkarpos pavadinime⁸³. Kur galėjusi būti Vaišvilto tėvonija, nėra aišku. Žinoma, kad jis buvo pasiūstas į Logoiską, kur jo valdžios

⁷⁸ Lietuvos istorija, t. 3: D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, XIII a. – 1385 m. valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų, Vilnius, 2011, p. 313–315.

⁷⁹ Chartularium Lithuaniae res gestas, p. 22–23.

⁸⁰ Plg.: Lites ac res gestae inter Polonos Ordinem que Cruciferorum, t. 2, Posnaniae, 1892, s. 152–164.

⁸¹ Lietuvos istorija, t. 3, p. 267–273.

⁸² Chartularium Lithuaniae res gestas, p. 302–303.

⁸³ R. Petrauskas, Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje – XV amžiaus pradžioje, Lietuvos istorijos studijos, nr. 16, Vilnius, 2005, p. 25.

apimtis taip pat nebuvo aiški, tačiau duoklę jis čia gaudavęs⁸⁴. Šioje vietoje galima kelti klausimą, ar šie du kunigaikščiai, minimi kaip Algirdo valdiniai po jo sūnaus Vladimiro, bet prieš Kęstutį, buvo tokie svarbūs? Neabejotina, jog svarba jie neprilygo pastarajam. Gali būti, kad Kęstutis, kaip ir Algirdas, nedalyvavo sudarant sutartį, o derybas vedė Vladimiras Algirdaitis su dviem kunigaikščiais. Kyla klausimas, ar Stripeikio ir Vaišvilto dalyvavimas sudarant sutartį buvo nulemtas vien tik jų interesų pasienyje su Livonija, ar jie ir buvo tie, kurie galėjo kontroliuoti plėšiančius būrius. Pastaroji alternatyva yra labiau tikėtina.

Apibendrinimas

Siekiant išskirti kunigaikščių sluoksnio Lietuvoje tyrimų problemas, pirmiausia reikia nurodyti du lygmenis: valdančiosios giminės ir iš jos išsiskiriančios dinastijos prerogatyvas ir lokalinėse bendruomenėse valdančius ir dominuojančius gentinės aristokratijos palikuonius. Jau XIII a. pradžioje galima fiksuoti, jog dominavo gimininės struktūros, peržengiančios žemių ir genčių ribas.

Nors valdančioji giminė išsiskyrė iš gentinės aristokratijos, tačiau jų valdžios apimtis ir pobūdis skirtingi, o nuo XIII a. pabaigos, valdžioje įsitvirtinant Gedimino giminei, dinastija išsiskyrė iš kitų giminaičių ir tapo svarbiausiu valstybės gyvenimą lemiančiu veiksmu. Šią perskyrą padidino valdovo orientacija į kitokį socialinį statusą turinčius asmenis – perbėgėliai iš kitų baltų genčių (ir ne tik) ir diduomenės iš savo aplinkos kūrimas, pavedant jai tas pačias funkcijas, kurias XIII a. turėjo kunigaikščių sluoksnio atstovai, sudarė prielaidas pakeisti valdovo atramos bazę.

XIII a. prasidėjusi valstybės plėtra rytų kryptimi izoliavo kunigaikščių sluoksnio atstovus, o tai nulėmė jų galios smukimą: nesant poreikio išlaikyti dideles kariaunas, jų galia mažėjo. Besiformuojančios grupės nebegalėjo sudaryti rimtesnės atsvaros valdovui. XIV a. savarankiškos veiklos galimybės buvo labai ribotos, o geresnė veiklos perspektyva atsiverdavo tik per valdovo dvarą: dalyvavimas karo žygiuose ar vietininko pareigos. Neatmestina, jog išlaikant nedidelius būrius, kurie XIV a. antroje pusėje gynybos atveju buvo nebeefektyvūs, su jų pagalba organizuoti savarankiškų karo veiksmų nebuvo galima, todėl likusi alternatyva – plėšikavimas.

⁸⁴ J. Jakubowski, Opis księstwa Trockiego z r. 1387, *Przegląd historyczny*, t. 5, Warszawa, 1907, s. 44.

Literatūra

1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija, parengė I. Leonavičiūtė, Vilnius, 2006.

Akta uniji Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932.

BARANAUSKAS, T. Gedimino kilmė, in *Voruta*, Vilnius, 1996, nr. 44 (278).

BARANAUSKAS, T. *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius, 2000.

BARANAUSKAS, T. Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose, in *Anykščiai. Krašto kultūros istorijos puslapiai*, nr. 9, 1996.

BARANAUSKAS, T.; ZABIELA, G. Deltuvos žemė, in *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, Vilnius, 1996.

BARONAS, D.; DUBONIS, A.; PETRAUSKAS, R. *Lietuvos istorija*, t. 3: XIII a. – 1385 m. valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų, Vilnius, 2011.

BIALUŃSKIS, G. Šv. Brunono mirties vieta, in *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, Vilnius, 1998.

Chartularium Lithuaniae res gestas magni duris Gedimini illustrans: Gedimino laiš-kai, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003.

CHODYNICKI, K. Geneza dynastji Giedymina, in *Kwartalnik Historyczny*, Lwów, 1926, t. 40, z. 4.

DĄBROWSKI, D. Nim doszło do Sinych Wód. Księstw a ruskie wobec Litw y w pierwszych dziesięcioleciach po najeździe mongolskim, in *Colloquia Russica*, ser. II, vol. 2: *Vidurio Rytų Europa mūšio prie Mėlynyjų Vandenių metu*, Kaunas–Kraków, 2013.

DUBONIS, A. *Traidenis: Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, Vilnius, 2009.

GUDAVIČIUS, E. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą, in *Istorija*, nr. 22: *Kai kurie feodalizmo ir kapitalizmo raidos Lietuvoje bei socializmo kūrimo Lietuvos TSR istorijos bruožai*, Vilnius, 1982.

GUDAVIČIUS, E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko, in *Istorija*, nr. 24: *Iš lietuvių tautos istorijos*, Vilnius, 1984.

GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 2002.

GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas*, Vilnius, 1998.

GUDAVIČIUS, E. Šventojo Brunono mikrohagiografijos klausimas, in *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 23, Vilnius, 2009.

IVINSKIS, Z. *Rinktiniai raštai*, t. 3: *Lietuvių kovos su Vokiečių riteriais XIII–XV amž.*, red. P. Jatulis, Roma, 1989.

JAKŠTAS, J. Naujaisi Gedimino dinastijos tyrinėjimai, in *Lietuvos praeitis*, t. 1, Kaunas, 1940.

- JAKŠTAS, J. Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, in *Senovė*, nr. 1, 1935.
- JAKUBOWSKI, J. Opis księstwa Trockiego z r. 1387, in *Przegląd historyczny*, t. 5, Warszawa, 1907.
- KUČINSKAS, A. Gedimino dinastijos kilmė, in *Mūsų žinynas*, t. 26, nr. 107, 108, 1934.
- KURILA, L. V. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis), daktaro disertacija*, Vilnius, 2009.
- Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1972.
- LOWMIAŃSKI, H. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznan, 1983.
- Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, ats. sudarytojas A. Dubonis, Vilnius, 2005.
- NAGIRNYJ, W. *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*, Kraków, 2011.
- NAPIERSKY, K. E. *Russisch-livländische Urkunden*, St. Petersburg, 1868.
- NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*, t. 4, vertė I. Katilienė ir O. Slavėnaitė, Vilnius, 1997.
- NIKŽENTAITIS, A. *Gediminas*, Vilnius, 1988.
- NIKŽENTAITIS, A. Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse, in *Lietuva ir jos kaimynai: Nuo normanų iki Napoleono. Prof. B. Dundulio atminimui*, red. kolegija I. Valikonytė (pirmininkė) ir kiti, Vilnius, 2000.
- NIKŽENTAITIS, A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikirikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, in *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5, Klaipėda, 1996.
- NIKŽENTAITIS, A. Žemaičių kunigaikščiai, in *Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius, 1993.
- OCHMAŃSKI, J. Moniwid i jego ród, in *Lituano–Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. 9, Poznań, 2003.
- OCHMANSKIS, J. *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996.
- PALMAITIS, L. *Įmintos tūkstantmečio mįslės: Šventasis Brunonas Bonifacas, senovės baltai ir Lietuvos pasienis*, Kaunas, 2009.
- PASZKIEWICZ, H. *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa, 1933.
- PETRAUSKAS, R. Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje – XV amžiaus pradžioje, in *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 16, 2005.
- PETRAUSKAS, R. Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu, in *Lietuvos valstybės susidarymas europiniame kontekste*, sud. R. Petrauskas, Vilnius, 2008.

PUZYNA, J. Kim był i jak naprawdę nazywał się Pukuwer, ojciec Gedymina, in *Ateneum Wileńskie*, 1935, r. 10, z. 1.

PUZYNA, J. Sukcesorowie Trojdena, in *Ateneum Wileńskie*, 1938, r. 13, z. 1.

RIMŠA, E. Kas antspaudavo Dovydiškių sutartį, in *Istorijos akiračiai: skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. komisija E. Rimša (pirmininkas), Vilnius, 2004.

ROWELL, S. C. Gediminaičių dinastinė politika Žemaitijoje 1350–1430, in *Žemaičių praeitis*, t. 3, Vilnius, 1994.

ROWELL, S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001.

SAVIŠČEVAS, E. Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: Regioninės (provincinės) savivaldos spindesys ir skurdas, in *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 23, Vilnius, 2009.

SAVIŠČEVAS, E. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010.

TAUTAVIČIUS, A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas, in *Lietuvos archeologija*, t. 2, Vilnius, 1981.

TEŃGOWSKI, J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999.

VAIVADA, V. Dėl Žemaitijos visuomenės transformacijų XIII amžiuje, in *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 22: *1260 m. Durbės mūšio šaltiniai ir istoriniai tyrimai*, Klaipėda, 2011.

WASILEWSKI, T. Początkowe dzieje dynastii Giedymina, in *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym, praca zbiorowa*, Warszawa, 1997.

WASILEWSKI, T. Dynastia litewska w latach 1269–1377 a elekcyjność władzy, in *Inter orientem et occidentem: Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa, 2002.

WOLFF, J. *Ród Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł Hr. K. Stadnickiego „Synowie Gedymina“, „Olgierd i Kiejstut“ i „Bracia Władysława Jagielly“*, Kraków, 1886.

ZAJĄCZKOWSKI, S. Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Gedymina ze Żmudzi, in *Ateneum Wileński*, Wilno, 1927, r. 4, z. 3.

АЛЕКСЕЕВ, Л. В. *Полоцкая земля (очерки истории Северной Белоруссии) в IX–XIII вв.*, Москва, 1966.

БЫЧКОВА, М. Е. Первые родословные росписи литовских князей в России, in *Общество и государство феодальной России. Сб. статей, посвященный 70-летию академика Л. В. Черепнина*, Москва, 1975.

ДМИТРИЕВ, Л. А.; ЛИХАЧЕВА, О. А. Историко-литературный комментарий, in *Сказания и повести о Куликовской битве*, Ленинград, 1982.

НИКИТСКИЙ, А. И. Кто такой был Гедимин. † 1345 г.?, in *Русская старина*, т. 4, С. Петербургъ, 1871.

Пространная редакция „Задоншины“ по списку М. В. Ундолиского, in *Памятники Куликовского цикла*, Санкт-Петербург, 1998.

СОЛОВЬЁВ, С. М. *История России с древнейших времен*, кн. I, т. I–V, Санкт Петербургъ, 1896.

**A FEW REMARKS ON THE STRATUM OF DUKES IN LITHUANIA
IN THE 13TH–14TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE LATEST RESEARCH¹**

Summary

VYTAS JANKAUSKAS

The article dwells on the issues of the inquiry into the stratum of dukes as faced by modern historiography when trying to answer the question where the ample stratum of tribal aristocracy that was active in the 13th century had disappeared and why it became indistinguishable in the 14th century. The following alternatives are the most feasible among the possible answers to the said questions: the sources had changed which led to the change in the concepts used. Equally important were the qualitative changes of the state as with the consolidation of the central authority and expansion of the territory the space for the activities of individual dukes became limited. This is partially accountable for the fact that representatives of the stratum of dukes were losing their significance. It was not until the late 14th century that with the increase in the scope of the source base pertaining to the internal affairs of the GDL representatives of the stratum of dukes came back in view of the researchers.

Gauta 2014 m. sausio mėn.

Vytas Jankauskas – humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros lektorius. Mokslinių interesų sritis: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elitas.

El. paštas: vytas.jankauskas@gmail.com

¹ The article was drafted within the framework of the project *Political Nation in the Grand Duchy of Lithuania in the 15th–16th Century: Research of the Preconditions for the Integration of the Stratum of Dukes* (No. VAT-55/2012) funded by the Research Council of Lithuania.